

# PROJEKT OPAKOVANÝCH SOCIOLOGICKÝCH ŠETŘENÍ ZEMĚDĚLSKÉHO PODNIKU NA ZÁKLADĚ STÁLÉHO VÝBĚROVÉHO SOUBORU (PANELU)

E. HORÁKOVÁ

Ve Výzkumném ústavu ekonomiky zemědělství a výživy v Praze byl opo-  
nentním řízením ukončen výzkumný úkol výše uvedeného názvu. Mezi úkoly  
z oboru sociologie zemědělství má zvláštní postavení a význam. Jeho cílem bylo  
vypracovat projekt stálého výběrového souboru zemědělských podniků pro opa-  
kovaná zjišťování, v němž by ve stanovených časových lhůtách mohla být pro-  
váděna šetření reprezentativního charakteru, která by umožnila dlouhodobé sle-  
dování základních sociálních informací o velkovýrobním podniku v socialistic-  
kém zemědělství a o pracovnících zemědělského podniku. Bylo třeba navrhnout:

- výběrové schéma stálého výběrového souboru,
- druhy šetření,
- seznam znaků podniku a pracovníků podniku, které by tvořily obsah  
šetření,
- způsob organizačního a finančního zabezpečení,
- optimální návaznost na stálé výběrové soubory, používané v zeměděl-  
ském ekonomickém výzkumu.

## KONCEPCE

Celková koncepce vycházela z předpokladu, že stálý výběrový soubor má po-  
skytovat podklady pro výzkumné úkoly v oblasti sociologie zemědělství. Má poli-  
tickým a hospodářským místům plynule obstarávat základní informace o sociálních  
stránkách zemědělského podniku, doplňované podle potřeby speciálními šetřeními  
se zaměřením na hlavní a dlouhodobé sociálně ekonomické a sociálně politické  
otázky, významné pro rozvoj socialistického zemědělství. Má umožnit postupný  
vznik „banky“ sociálních informací o velkovýrobním podniku a o pracovnících vel-  
kovýrobního podniku v socialistickém zemědělství. Měl proto zahrnovat zemědělské  
podniky družstevního i státního sektoru, a to v krajích ČSR a v rozsahu, odpoví-  
dajícím požadavkům statistické reprezentativnosti i praktickým hlediskům.

Myšlenka vytvořit stálý výběrový soubor vznikla již po r. 1965, jakmile nejenom  
ve VÚZE v Praze a ve VÚPE v Bratislavě, ale i na tehdejší katedře sociologie VŠZ  
v Brně byla postupně vyjasňována koncepce sociologie zemědělství, její obsahová ná-  
plň, její teorie a metodologie. Znovu se stala aktuální při koncipování programu  
sociologických výzkumů na r. 1971–75, a to především v souvislosti s úvahami  
o racionalizaci práce v oboru sociologie zemědělství a o jejím zefektivnění. Vychá-  
zelo se z představy, že stálý výběrový soubor by umožnil větší propojení jednotlivých  
výzkumných úkolů z oboru sociologie zemědělství, větší návaznost řešení, komplex-  
nost výsledků řešení i závěrů. Nebylo by nereálné počítat v dohledné době s vytvo-  
řením periodicky obnovované zásoby základních dat o sociálních stránkách zeměděl-  
ského podniku a jeho pracovníků. Na takovou „banku“ základních sociálních infor-  
mací by mohly navazovat hlubší speciální údaje různého rozsahu a zaměření podle  
potřeb výzkumu, podle objednávky zainteresovaných institucí a orgánů aj. Protože  
se počítalo s návazností stálého výběrového souboru pro zjišťování v sociologii na  
existující stálé soubory, používané v zemědělské ekonomice, počítalo se i s mož-  
ností soustavněji využívat ekonomických podkladů při interpretování výsledků šetření  
v sociologii zemědělství a naopak. Předpokládalo se proto, že požadavek systematic-  
kého propojování ekonomiky a sociologie v etapě zjišťování informací, jejich zpra-  
cování, interpretování a praktického využívání bude obsažen již v koncepci výbě-



rového souboru a v jeho projektu. Pro vytvoření stálého výběrového souboru mluví i další argumenty:

- velkovýrobní podnik představuje v soustavě socialistického zemědělství relativně samostatný útvar;
- sociální stránky zemědělského podniku by měly být zkoumány systematicky, dlouhodobě a podrobně;
- sociální informace o zemědělském podniku mají v současné době klíčový význam pro rozhodování na všech stupních, pro plánování a pro společenské řízení;
- tento význam mohou mít za předpokladu, že to budou informace spolehlivé, soustavné, plynulé, sledované s přihlédnutím k časovému vývoji a v návaznosti na sféru výrobní a technickou a na sféru ekonomickou;
- centrální orgány by měly mít tyto informace k dispozici na standardní úrovni kvantifikace, statistického vyhodnocení a statistických odhadů tak, aby byla možná soustavná sociální analýza s postupným vytvořením banky dat o sociálních jevech v zemědělství.

## VÝBĚROVÉ SOUBORY V SOCIOLOGII ZEMĚDĚLSTVÍ

V sociologii venkova a zemědělství v ČSR a SSR se používají výběrové soubory malého rozsahu. Výběrový postup je zpravidla záměrný. Zjišťování je jednorázové. Vzájemná srovnatelnost výsledků je malá. Se soubory poměrně velkého rozsahu (kolem 1000 respondentů) se pracuje při zjišťování postojů a názorů zemědělců. Jsou pořízeny na základě kvótního výběru. K vlastnímu zjišťování se používá tazatelské sítě. Opakované výzkumy postojů zemědělců se zatím neprováděly.

Stálý soubor zemědělských podniků je výběrem víceúčelovým. Na něm by byla prováděna řada různých zjišťování při použití stálé sítě výběrových jednotek, vybudované na základě pravděpodobnostního (náhodného) výběrového postupu, umožňujícího objektivní odhady statistických charakteristik příslušné základní populace. Na takovém výběrovém souboru by bylo možno zjišťovat informace různého druhu, a to po delší dobu a opakovaně v několika vlnách po sobě.

Víceúčelové výběrové soubory, s jejichž pomocí lze provádět opakovaná zjišťování sociální sféry, se v sociologii označují termínem „panelové“. Hodí se jako relativně dlouhodobý základ pro různá postojová i nepostojová šetření. Hlavní předností panelových šetření je možnost zachytit v ý v o j sociálních jevů tím, že opakovaným šetřením stejných jednotek se do sociologických výzkumů zavádí faktor času. Běžné jednorázové výzkumy takovou analýzu neumožňují. Běžným jednorázovým způsobem je však prováděna většina výzkumů v sociologii, včetně sociologie venkova.

Sociologie zemědělství by tomuto nedostatku mohla čelit tím, že by se v souladu s metodologickými postuláty K. Marxe pokusila jednorázový a průřezový přístup, směřující k poznání skladby jevu, spojovat s přístupem vývojovým, který usiluje o poznání změny.

To je v souladu se závěry XIV. sjezdu KSČ o zvýšení účinnosti ekonomiky cestou intenzifikace všech činitelů hospodářského růstu a zkvalitnění úrovně řízení.

### STATISTIKA\*)

Výběrový soubor zemědělských podniků by měl opatřovat podklady k získání podrobných znalostí o sociálních otázkách pracovníků v zemědělských podnicích a těchto podniků jako celků. Předpokladem pro jeho vytvoření je náhodný

\*) Ve spolupráci s doc. Ing. O. Macháčkem, CSc. (viz jeho články „Stálý výběrový soubor JZD pro sociologická šetření“, Statistika č. 5/1972 a „Stálý výběrový soubor státních statků pro sociologická šetření“, Statistika č. 10/1972).



výběr, na jehož základě by byl vytvořen soubor stálý a víceúčelový, využívaný opakovaně pro řadu šetření tak, aby postupně vznikla prostorově, časově a věcně návazná soustava informací o sociálních stránkách zemědělských podniků, periodicky doplňovaná, resp. modernizovaná a umožňující nejenom zjišťování souhrnných charakteristik pro ČSR jako celek, ale i jejich rozčlenění ve smyslu územním (kraje), sektorovém (JZD—státní statky) a podle přírodních podmínek (výrobní typy).

Náhodný výběr musel proto být realizován jako výběr stratifikovaný, umožňující diferencované odhady i pro strata nejnižšího řádu.

Při úvahách o vytvoření výběrového souboru JZD byly využívány zejména zkušenosti se souborem VÚEZVž ke zkoumání vlastních nákladů a s víceúčelovým výběrem JZD VÚSÚ. Zkušenosti nabyté na těchto souborech a přednosti i nedostatky těchto souborů byly pečlivě váženy tak, aby byl splněn úkol maximální reprezentativnosti výběrového souboru pro zkoumání sociální sféry a aby nebyla opomenuta žádná možnost využití event. výhod existujících souborů.

Problém návaznosti na soubor vlastních nákladů byl řešen tak, že při dodržení pravidel pravděpodobnostního výběru se do výběrového souboru pro zkoumání sociální sféry nechala vplynout družstva souboru vlastních nákladů, která byla vybrána náhodně. Z družstev souboru vlastních nákladů se budou nahrazovat event. úbytky nového výběrového souboru, způsobené odpadnutím některých podniků.

Vlastní sestavení výběrového souboru se rozpadlo na dvě dílčí úlohy:

- pořízení souboru JZD,
- pořízení souboru státních statků.

Před vlastním výběrem družstev byla základní populace všech JZD v ČSR záměrně omezena na družstva o výměře nad 600 ha zemědělské půdy a s ekonomickou úrovní hospodaření středního a vyššího stupně s tím, že nový výběrový soubor nebude reprezentativní pro všechna JZD v ČSR. Malá družstva a družstva úpadková budou předem vyloučena.

Okamžitý stupeň reprezentativnosti pro veškerá JZD bude záležet na proporcí této vyloučené části v populaci všech JZD v ČSR. Reprezentativnost perspektivní bude záležet na tom, do jaké míry se v procesu ekonomické konsolidace bude zvyšovat úroveň hospodaření podniků, zařazených dnes jako „slabé“.

Realizace těchto procesů se předpokládá. Při postupném plnění uvedených předpokladů by se reprezentativnost souboru měla v budoucnosti zlepšovat. Pánel nemohl plně obsáhnout seskupení zemědělských podniků tak, jak to vyžaduje proces koncentrace, specializace a kooperace výroby, a to především z toho důvodu, že kooperační seskupení ve větším rozsahu a potřebné hloubce nebyla zatím vytvořena. Tento nedostatek bude alespoň pro počátek odstraněn zahrnutím reprezentantů nových podnikových seskupení.

Rozsah souboru byl s uvážením teoretických i praktických možností stanoven na 100—150 JZD. Stratifikace základního souboru byla uvažována jednak trojnásobná (kraj—úroveň hospodaření—výrobní typ), jednak dvojnásobná (kraj—výrobní typ). Pro trojnásobnou stratifikaci základního souboru byl uskutečněn 10 % náhodný výběr (varianta čís. 1). Na základě dvojnásobné stratifikace základního souboru byl uskutečněn náhodný výběr 6,25 % (varianta čís. 3). Obě varianty mohou být základem objektivních odhadů situace v příslušné základní populaci JZD podle naznačené metodiky.

Riziko zkreslení odhadů v důsledku omezení základního souboru v případě odchýlného vývoje, vedlo k myšlence doplnit výběrový soubor kontrolním sou-



I. Panel JZD a kontrolní soubor — varianta čís. 1. — Panel of co-operative agricultural enterprises and the control set — variant no. 1

| Kraje          | Počet JZD |                  |           | Počet stálých pracovníků JZD |                  |           | Výměra zemědělské půdy JZD |                  |           |
|----------------|-----------|------------------|-----------|------------------------------|------------------|-----------|----------------------------|------------------|-----------|
|                | panel     | kontrolní soubor | dohromady | panel                        | kontrolní soubor | dohromady | panel                      | kontrolní soubor | dohromady |
| Středočeský    | 29        | 2                | 31        | 5 575                        | 181              | 5 756     | 29 451                     | 1206             | 30 657    |
| Jihočeský      | 26        | 1                | 27        | 3 386                        | 52               | 3 438     | 23 587                     | 269              | 23 056    |
| Západočeský    | 14        | 1                | 15        | 1 686                        | 96               | 1 782     | 13 057                     | 537              | 13 594    |
| Severočeský    | 6         | 1                | 7         | 923                          | 87               | 1 010     | 5 620                      | 148              | 5 768     |
| Východočeský   | 23        | 3                | 26        | 3 817                        | 207              | 4 024     | 20 521                     | 1164             | 21 685    |
| Severomoravský | 15        | 2                | 17        | 3 057                        | 109              | 3 166     | 14 618                     | 613              | 15 231    |
| Jihomoravský   | 31        | 5                | 36        | 5 531                        | 311              | 5 842     | 5 683                      | 1110             | 26 793    |
| ČSR            | 144       | 15               | 159       | 23 975                       | 1043             | 25 018    | 132 537                    | 5047             | 137 584   |

II. Panel JZD a kontrolní soubor — varianta čís. 3. — Panel of co-operative agricultural enterprises and the control set — variant no. 3

| Kraje          | Počet JZD |                  |           | Počet stálých pracovníků JZD |                  |           | Výměra zemědělské půdy JZD v ha |                  |           |
|----------------|-----------|------------------|-----------|------------------------------|------------------|-----------|---------------------------------|------------------|-----------|
|                | panel     | kontrolní soubor | dohromady | panel                        | kontrolní soubor | dohromady | panel                           | kontrolní soubor | dohromady |
| Středočeský    | 21        | 3                | 24        | 3 501                        | 226              | 3 727     | 21 163                          | 1 328            | 22 491    |
| Jihočeský      | 19        | 3                | 22        | 2 756                        | 208              | 2 964     | 18 366                          | 1 494            | 19 860    |
| Západočeský    | 11        | 1                | 12        | 1 627                        | 46               | 1 673     | 10 350                          | 293              | 10 643    |
| Severočeský    | 5         | 1                | 6         | 665                          | 49               | 714       | 4 064                           | 284              | 4 348     |
| Východočeský   | 18        | 7                | 25        | 3 358                        | 704              | 4 062     | 17 829                          | 3 540            | 21 369    |
| Severomoravský | 12        | 4                | 16        | 2 522                        | 353              | 2 875     | 12 129                          | 1 473            | 13 602    |
| Jihomoravský   | 25        | 8                | 33        | 4 847                        | 704              | 5 551     | 22 018                          | 2 838            | 24 856    |
| ČSR            | 111       | 27               | 138       | 19 276                       | 2290             | 21 566    | 105 919                         | 11 250           | 117 169   |

borem, který by byl získán náhodným výběrem z té části základní populace všech JZD v ČSR, která nebyla pojata do základního souboru, použitého k vytvoření příslušné varianty.

Kontrolní soubory jsou podstatně menší a slouží k orientačnímu sledování hlavních vývojových tendencí v příslušném zbytku základní populace všech JZD v ČSR. Vznikly náhodným výběrem ze skupiny podniků do 600 ha zemědělské půdy sloučené s podniky nad 600 ha s úrovní hospodaření 1, resp. ze skupiny podniků do 600 ha. Rozsah kontrolního souboru je 15 resp. 17 JZD (tab. I a II).

Varianta čís. 1 umožňuje diferencované odhady podle všech tří hledisek (kraj—úroveň hospodaření—výrobní typ). Nevýhodou je, že drobí panel na příliš malá substrata. Neumožňuje tudíž zmíněné diferencované odhady ve všech substratech, ale jen v těch, která obsahují alespoň dvě vybrané jednotky.

Varianta čís. 3 umožňuje diferencované odhady podle dvou hledisek (kraj—výrobní typ). Kromě jediného substrata (Jihočeský kraj—výrobní typ 1 + 2) umožňuje všude odhady. Vyhovuje požadavku celkového rozsahu panelu včetně rozsahu kontrolního souboru. Počet JZD shodných se souborem vlastních nákladů činí 16 % celkového rozsahu varianty čís. 3.

Obě varianty byly srovnány s příslušnou základní populací JZD a s odpovídajícími dílčími soubory vlastních nákladů; jak je patrné z tab. III byla prokázána vyšší reprezentativnost náhodných výběrů proti souboru vlastních nákladů.

III. Diference rozdělení mezi základním souborem JZD a výběrovými soubory — výsledky testů významnosti. — Difference of distribution between the basic set of co-operative agricultural enterprises and the sample set — results of significance tests

| Použitý znak                   | Rozdělení podle | Varianta<br>náhod-<br>ného<br>výběru | Neshoda rozdělení základního souboru |          |                  |          |
|--------------------------------|-----------------|--------------------------------------|--------------------------------------|----------|------------------|----------|
|                                |                 |                                      | s náhodným výběrem                   |          | s podsouborem VN |          |
|                                |                 |                                      | nevýznamná                           | významná | nevýznamná       | významná |
| Počet<br>stálých<br>pracovníků | krajů           | 3                                    | ×                                    |          |                  | ×        |
|                                |                 | 1                                    | ×                                    |          |                  | ×        |
|                                | výrob. typů     | 3                                    | ×                                    |          |                  | ×        |
|                                |                 | 1                                    | ×                                    |          |                  | ×        |
|                                | úrovní hospod.  | 3                                    | ×                                    |          |                  | ×        |
|                                |                 | 1*)                                  |                                      | ×        |                  | ×        |
| Výměra<br>zem. půdy<br>ha      | úrovní hospod.  | 3                                    |                                      | ×        |                  | ×        |
|                                |                 | 1*)                                  | ×                                    |          |                  | ×        |
|                                | výrob. typů     | 3                                    | ×                                    |          |                  | ×        |
|                                |                 | 1                                    | ×                                    |          |                  | ×        |
|                                | krajů           | 3                                    | ×                                    |          |                  | ×        |
|                                |                 | 1                                    | ×                                    |          |                  | ×        |

\*) jen úrovně 2 a 3 (varianta 1)



IV. Panel státních statků — záměrný. — Panel of state farms — purposeful

| Kraje          | Počet statků | Počet pracovníků | Výměra zem. půdy v ha |
|----------------|--------------|------------------|-----------------------|
| Středočeský    | 5            | 3 002            | 19 858                |
| Jihočeský      | 2            | 1 746            | 12 309                |
| Západočeský    | 4            | 2 475            | 22 872                |
| Severočeský    | 5            | 2 816            | 23 298                |
| Východočeský   | 2            | 1 044            | 8 656                 |
| Severomoravský | 4            | 2 808            | 19 836                |
| Jihomoravský   | 3            | 3 247            | 17 931                |
| ČSR            | 25           | 17 138           | 124 760               |

Rozsah výběrového souboru státních statků byl stanoven na 10 % (25 statků). Výběr statků byl proveden jednak záměrně, a to podle tří hledisek (kraj—výměra zemědělské půdy—výrobně ekonomická skupina), jednak náhodně podle jediného kritéria (kraj).

Struktura záměrného výběru odpovídá struktuře základního souboru státních statků lépe. Průkaz statistickým testem nepřichází v úvahu. Vzhledem k tomu, že jde o záměrný výběr (viz tab. IV).

#### DRUHY ŠETŘENÍ

Ve stálém výběrovém souboru zemědělských podniků by se prováděla šetření následujícího druhu:

1. základní,
2. speciální,
3. na objednávku,
4. retrospektivní.

Základní šetření by byla organizována v celém rozsahu panelu s periodicitou jednou za 2—3 roky. Zjišťovaly by se nejdůležitější sociální informace o zemědělském podniku a o pracovnících zemědělského podniku. Tato šetření by představovala hlavní, periodicky opakovaná zjišťování, jejichž prostřednictvím by se panel stal nástrojem ke zkoumání sociálních procesů, které v zemědělském podniku probíhají v návaznosti na hlavní směry rozvoje zemědělské velkovýroby.

Speciální šetření by byla organizována v celém rozsahu panelu anebo v části panelu. Periodicita by byla delší než u šetření základních. Obsah těchto šetření by tvořily otázky, které v základních šetřeních nebylo možno prozkoumat do potřebných podrobností. Bylo by to např. šetření zemědělských profesí, šetření o ekologii podniku, jeho správním obvodu, sídlištních poměrech, občanské vybavenosti aj., šetření mobility zemědělských pracovníků z hlediska cirkulace pracovníků mezi podnikem a společností, cirkulace pracovníků uvnitř podniku, geografické mobility (město—venkov), mezigenerační mobility v povolání, vzdělání aj.

Na objednávku by v celém panelu anebo v jeho části mohla být prováděna různá šetření ad hoc podle potřeby organizací a institucí, k ověření hypotéz

aj. Účelné by např. bylo ověření některých výsledků dřívějších šetření o podmínkách zaměstnanosti zemědělských žen, o zaměstnanosti zemědělské mládeže, o přestárlých pracovnících v zemědělských družstvech aj.

Zvláštní postavení by mělo šetření retrospektivní, zaměřené na zjišťování minulého stavu zkoumaných podniků na základě archivovaných ročních výkazů aj. materiálů. Mohlo by být organizováno jen v části panelu podle dostupnosti podkladů. Bylo by to šetření jednorázové, které by informace o současném, resp. o budoucím stavu podniků zahrnutých do panelu postupně doplnilo informacemi, které by umožnily srovnání v delší časové řadě.

Periodicky opakovaná šetření o zemědělských podnicích, zařazených do panelu by byla rozvinuta i nazpět až ke vzniku těchto podniků. Získala by se tak souvislá řada údajů, schopná vyjádřit dynamiku vývoje základních ekonomických a sociálních faktorů v procesu socialistického vývoje těchto podniků zvláště a socialistických výrobních vztahů v zemědělství vůbec.

Celkový přehled druhů šetření pro postupnou realizaci v panelu je uveden v tab. V. Inventář znaků pro sociologická zjišťování zemědělského podniku, uvedený v závěrečné zprávě, může být rámcovým vodítkem k vypracování metodiky konkrétních šetření podle jednotlivých obsahových okruhů.

V. Druhy šetření v panelu zemědělských podniků. — Types of investigation in the panel of agricultural enterprises

| Druh šetření           | Základní                                                                                           | Speciální                           | Na objednávku                     | Retrospektivní                           |
|------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------|-----------------------------------|------------------------------------------|
| Rozsah šetření         | celý panel                                                                                         | celý panel<br>nebo část<br>panelu   | celý panel<br>nebo část<br>panelu | část panelu                              |
| Periodicita<br>šetření | 2—3 roky                                                                                           | delší                               | jednorázově                       | jednorázově                              |
| Obsah šetření          | základní znaky<br>znaky zem.<br>podniku<br>základní znaky<br>pracovníků<br>zemědělského<br>podniku | profese<br>ekologie<br>mobilita aj. | podle potřeby                     | znaky podle<br>archivovaných<br>podkladů |

## METODOLOGIE

Uskutečňovaná šetření by z metodologického hlediska měla tyto charakteristiky:

- předmětem šetření by byl zemědělský podnik (tzn. sociologická mezostruktura);
- šetření by byla prováděna na větším počtu zemědělských podniků na základě statistického výběru;
- pravděpodobnostní výběrový postup by umožnil objektivně stanovit přesnost odhadů;
- zjišťování by se týkala většího počtu různých znaků;
- s informacemi na základě znaků by se pracovalo systematicky a v souladu se zásadami sociologické kvantifikace a měření;



- cílem šetření by bylo nejenom zachycení stavu v době zjišťování, ale i dynamika v čase na základě zjišťování, která by se opakovala;
- výsledná analýza by nebyla jenom průřezová, týkající se stavu v době zjišťování, ale i dynamická, umožněná sledováním v několika časových úsecích po sobě.

Závažné metodologické otázky se objeví v souvislosti s tím, že sociologická šetření ve výběrovém souboru by měla být šetření podniku jako mezostuktury, jako organizovaného systému. Sociální jevy, vztahy a činnosti by měly být analyzovány jako jeho elementy. Bylo by nutno pracovat s informacemi na různých rovinách zjišťování a analýzy. V určitých případech by jednotkou zjišťování byl podnik jako celek. Jindy by to byl pracovník podniku jako jednotlivce anebo jako příslušník některého podnikového útvaru.

Nebrat tyto rozdíly v úvahu tam, kde je to nutné, a nepřihlížet k nim ve vhodných souvislostech by mohlo být příčinou záměn a z nich vyplývajících interpretčních nepřesností a omylů. Spojování dat z různých rovin zjišťování při analýze a při interpretaci v sociologii umožňuje nejenom sociální jevy popsat, ale činit výpovědi o jejich struktuře, systémovém začlenění a vztahu mezi subjektivními a objektivními aspekty. Data z různých rovin zjišťování však musí být spojována jednoznačně a teoreticky správně. Proto je důležitá představa o druzích znaků, které se budou při těchto šetřeních používat.

Kromě běžného rozlišování znaků kvantitativních — vyjádřených čísly a označujících velikost, množství, úroveň aj. — a znaků kvalitativních — vyjádřených slovně a převáděných do číselné podoby na základě stejných obměn znaku — je důležité rozlišovat znaky podle toho, zda jednotkou zjišťování je podnik anebo jednotlivý pracovník podniku a zda znak je používán k charakterizování podniku anebo k charakterizování pracovníka podniku jako jednotlivce.

K charakterizování podniku budou použity znaky:

1. analytické,
2. strukturální,
3. globální.

Analytické znaky budou vytvářeny na základě informací o pracovnících podniku jako jednotlivcích pomocí matematických operací s takovými informacemi (např. celkový příjem všech pracovníků podniku jako analytický znak o podniku na základě součtu individuálních příjmů, zjišťovaných odděleně pro jednotlivé pracovníky podniku).

Strukturální znaky se rovněž budou vytvářet matematickou operací s informacemi, zjišťovanými pro pracovníky podniku jako jednotlivce. Tyto informace se však nebudou týkat jednotlivých pracovníků jako takových, nýbrž ve vztahu k ostatním pracovníkům podniku anebo k podniku jako celku (např. sociometrické charakteristiky zkonstruované na základě operací se sociometrickými volbami jednotlivých pracovníků).

Globální znaky jsou definované na podniku jako sociálním kontextu svého druhu. Budou zjišťovány nezávisle na informacích o pracovnících podniku jako jednotlivcích. Nebudou odpovídat žádné informaci o individuálních vlastnostech pracovníků podniku jako jednotlivců (např. okolnost, zda družstvo je sloučené nebo nesloučené).

K charakterizování pracovníků podniku budou použity znaky:

1. absolutní,
2. vztahové,
3. srovnávací,
4. kontextuální.



Absolutní znaky budou zjišťovány na pracovnících podniku jako jednotlivcích. Budou se týkat jednotlivých pracovníků jako takových bez ohledu na jejich vztahy k jiným pracovníkům anebo k podniku jako celku (např. věk, vzdělání aj.).

Vztahové znaky budou rovněž zjišťovány na jednotlivých pracovnících podniku, avšak na základě jejich vztahu k jiným pracovníkům podniku (např. postavení podle sociometrických voleb).

Srovnávací znaky budou vytvářeny porovnáním informací o jednotlivém pracovníkovi s hodnotami anebo s rozdělením znaku u všech jednotlivců v podniku.

Kontextuální znaky budou používány tam, kde jednotlivé pracovníky bude třeba charakterizovat na základě některé vlastnosti podniku (např. zda jde o pracovníka sloučeného nebo nesloučeného družstva). Kontextuální znak bude mít pro všechny pracovníky téhož podniku stejnou hodnotu. Pro lepší názornost uvádíme výběrovou jednotku, jednotky zjišťování a druhy znaků v tab. VI. Tabulka svědčí o velké složitosti zjišťování, zpracování a vyhodnocování sociálních informací o zemědělském podniku na základě stálého výběrového souboru. Nezbytným požadavkem je proto důkladná teoretická a metodologická příprava, tím spíše, že tytéž informace při vhodně promyšleném postupu bude možno využívat různými způsoby a na různé úrovni rozboru.

VI. Přehled jednotek a znaků. — Survey of units and characters

| Výběrová jednotka | Jednotky zjišťování                   | Znaky podle jednotek zjišťování                     |
|-------------------|---------------------------------------|-----------------------------------------------------|
| Zemědělský podnik | zemědělský podnik                     | analytické<br>strukturální<br>globální              |
|                   | jednotlivý pracovník zeměděl. podniku | absolutní<br>vztahové<br>srovnávací<br>kontextuální |

## VÝZKUMY MÍNĚNÍ A NÁZORŮ ZEMĚDĚLCŮ

Ve VÚEZVž se v současné době organizuje zjišťování „mínění a názorů zemědělského a venkovského obyvatelstva na vybrané sociální a ekonomické otázky zemědělství a venkova“. Zemědělským obyvatelstvem se v této souvislosti rozumějí „osoby trvale činné v zemědělství na území ČSR“. Venkovským obyvatelstvem se rozumějí „osoby trvale bydlící ve venkovských sídlištích v ČSR“, při čemž pro venkovské obce se používá zjednodušený statistický ukazatel „obce do 5000 obyvatel“.

Jednotkou zjišťování jsou příslušníci takto vymezené venkovské anebo v zemědělství trvale činné populace jakožto jednotlivci. To je ve shodě se způsobem běžným ve výzkumech veřejného mínění, při kterých není obvyklé používání kontextuálních, situačních aj. proměnných, jejichž prostřednictvím by do analýzy postojů vstupovaly podrobnější charakteristiky sociálního prostředí. Soubory takto dotazovaných jednotlivců jsou vybírány kvotním výběrem, který představuje zvláštní případ záměrného výběru s příslušnými omezeními pokud jde o zevšeobecňování odhadů.

Aby bylo dosaženo potřebného rozsahu výběru, používá se tazatelské síť, rozložené ve všech krajích ČSR. Tazatelská síť je skupina stálých spolupracovníků, kteří podle pokynů a za odměnu zjišťují mínění a názory obyvatel. Konkrétní respondenty si podle obdrženého návodu vybírají sami v okruhu svého bydliště. Za vyplnění dotazníku a odeslání v termínu jsou odměněni. Osoba



respondenta zůstává v anonymitě. Mínění a názory se zjišťují jednorázově. Vyhodnocují se globálně pro zkoumaný soubor respondentů jako celek a podle skupin jako muži — ženy, podle věku, podle typu podniku aj.

Panel by měl být stálým výběrovým souborem zemědělských podniků a pracovníků zemědělských podniků. Jednotky panelu jsou zemědělské podniky, vybrané podle principu pravděpodobnostního výběru. Na tomto souboru, který by měl relativně stále složení, by se příslušná zjišťování prováděla opakovaně. Jednotky zjišťování by přitom byly charakterizovány tak, aby během řady různých zjišťování byla zachována jejich identifikace, což by umožnilo podrobnou analýzu změny a jejího průběhu.

Výzkum mínění a názorů zemědělců a sociologická zjišťování zemědělského podniku nelze zaměňovat a směšovat. Pro výzkum mínění a názorů se hodí síť tazatelů jako zařízení, které je decentralizováno tak, aby okruh respondentů byl co nejbližší lokalitě, ve které tazatel sídlí. Dotazníky jsou poměrně jednoduché a krátké, rozhovor netrvá dlouho, zjišťuje se subjektivní složka sociální reality, o které dotazovaný může vypovídat bezprostředně. Identifikační znaky jsou jednoduché a málo početné, zpracování poměrně nenáročné.

Parametry panelových zjišťování jsou odlišné. Jako zařízení pro terénní zjišťování v panelu zemědělských podniků se pravděpodobně lépe hodí malá skupina zjišťovatelů, která bude sídlit v centrále, bude přiměřeně vyškolená, pohyblivá a schopná vykonávat funkci zjišťování, kontroly i všeobecného kontaktu s jednotkami panelu podle potřeb centrály.

V systému sociálních informací v zemědělství by vedle panelu funkce výzkumu mínění a názorů pomocí sítě tazatelů spočívala ve zjišťování postojových odlišností populace zemědělské a ostatní populace, která na venkově bydlí spolu se zemědělci.

Předmětem zjišťování by měly být subjektivní orientace k obecně významným a pro zemědělce důležitým otázkám společenským, politickým, kulturním, zájmovým aj. včetně problematiky venkova jako místa bydliště a bezprostředního životního prostředí. Zvláště by měl být zjišťován vývoj názorů a mínění na základní otázky socialistického zemědělství a jeho rozvoje.

Důležitá a nezastupitelná funkce by zároveň spočívala ve využívání sítě tazatelů k provádění menších rychlých postojových zjišťování, např. před zavedením určitého opatření, ke zjištění účinnosti opatření po jeho zavedení apod. Tato relativně pohyblivá složka by měla být více využívána k uspokojování aktuálních požadavků nadřízených orgánů.

Předmětem zjišťování v panelu naproti tomu mohou být sociální jevy, týkající se zemědělského podniku, zemědělské práce a pracovníků zemědělského podniku, a to v dlouhodobější perspektivě a s vyhodnocováním na základě hlubší analýzy v souvislosti s technickým a ekonomickým vývojem.

## SYSTÉM SOCIÁLNÍCH INFORMACÍ V ZEMĚDĚLSTVÍ

Základ systému sociálních informací v zemědělství by tvořil stálý výběrový soubor zemědělských podniků. Na něm by byly postupně prováděny druhy zjišťování sociální sféry, jak je navrženo v projektu. Vedle nepostojových zjišťování, uskutečňovaných v zemědělských podnicích panelu, by důležitá funkce připadla výzkumu názorů a mínění zemědělců na základě sítě tazatelů. Výsledky nepostojových šetření z panelu a postojových výzkumů mínění a názorů by ve formě nakodovaných (nezpracovaných) údajů i ve formě výsledků na základě



vyhodnocení různého stupně byly shromažďovány v b a n c e d a t. Sem by plynule směřoval tok sociálních informací pro potřeby centrálních orgánů a pro použití v zemědělském výzkumu.

Doplnění souvislé časové řady sociálními informacemi o zemědělském podniku v minulosti by zajistilo šetření, organizované retrospektivně historickými metodami. Do banky dat by také běžně plynula informace ze sociologických zjišťování v zemědělství, organizovaných jinými institucemi a ústavy, a to na základě dokumentace, literatury, závěrečných zpráv, článků aj. Informace shromažďované soustavně, komplexně a v delších časových řadách by umožnily vyhodnocení kvalitativně vyššího stupně na základě teoretické syntézy.

## Literatura

- BOUDON R., 1967, L'analyse mathématique des faits sociaux. Paris.  
BOUDON R., LAZARFELD P., 1966, L'analyse empirique de la causalité. Paris.  
BRUTHANS J., ŠEBESTA J., 1966, Rozbor produktivity společenské práce a výsledků hospodaření JZD na základě zjištěných vlastních nákladů za rok 1964 a ve vývoji od r. 1962. Závěr. zpráva VÚEZVŽ, Praha.  
ČERMÁK J., 1969, Víceúčelový výběr JZD. VÚSÚ, Praha.  
ETZIONI A., 1961, Complex organisations. New York.  
—, 1965, Užití výběrových metod v ekonomické statistice. Sborník VŠE, Praha.  
—, 1968, Sociální problémy trudových resursov sela. Novosibirsk.  
TICHONOV-ČURAKOV, 1970, K voprosu o soděržaniji i osnovnyh napravlenijach ekonomičesko-sociologičeskich issledovanij v selskom chozjajstve SSSR. Kosino.

Došlo dne 11. 7. 1972

### Projekt opakovaných sociologických šetření zemědělského podniku na základě stálého výběrového souboru (panelu)

Projekt stálého výběrového souboru zemědělských podniků pro opakovaná zjišťování sociálních informací zahrnuje zemědělské podniky družstevního i státního sektoru, a to v krajích ČSR a v rozsahu, který odpovídá požadavkům statistické reprezentativnosti i praktickým hlediskům. Je to výběrový soubor víceúčelový, jehož pomocí by byla prováděna řada různých zjišťování za použití stálé sítě výběrových jednotek, vytvořené na základě pravděpodobnostního (náhodného) výběrového postupu. Umožňuje objektivní odhady statistických charakteristik pro ČSR jako celek i jejich rozčlenění ve smyslu územním, sektorovém a podle přírodních podmínek. Navazuje na zkušenosti souboru vlastních nákladů VÚEZVŽ a souboru SÚS.

### Проект повторных социологических обследований сельскохозяйственного предприятия на основе постоянной избранной совокупности (панелей)

Проект постоянной избранной совокупности сельскохозяйственных предприятий для повторного обследования социальной информации включает сельскохозяйственные предприятия кооперативного и государственного сектора, а именно в области ЧСР и в масштабе, соответствующем требованиям статистических показателей и практических аспектов. Это избранная совокупность универсального характера, при помощи которой был сделан ряд разных обследований, применяя постоянную сеть избранных единиц, созданных на основе вероятностного (случайного) выборочного процесса. Она позволяет объективные предварительные оценки статистических характеристик для ЧСР как такового и их разделение в смысле территориальном, секторном и по природным условиям. Она исходит из опыта совокупности себестоимости НИИЭСХП и совокупности СИС.



## **A Project of Repeated Sociological Surveys of the Agricultural Enterprises Based on a Permanent Sample Set (Panel)**

The project of a permanent sample set of agricultural enterprises for repeated collection of social information covers both co-operative and state farms in the regions of the Czech Socialist Republic. The extent of the sample set corresponds to the requirements for statistical representativeness and meets also the practical criteria. It is a multi-purpose selection set which would serve for a number of various surveys to be conducted with a permanent network of sampling units. The network was formed by the probability (random) selection method. The sample set enables objective estimation of statistical characteristics for the Czech Socialist Republic as a whole, and their differentiation according to regions, branches and natural conditions. The experience with the prime cost set-up of the Research Institute of Food and Agriculture Economics and the set-up of the State Institute for Statistics was used.

### **Projekt der wiederholten soziologischen Untersuchungen des landwirtschaftlichen Betriebes aufgrund einer ständigen Auswahlgesamtheit (eines Panels)**

Das Projekt einer beständigen Auswahlgesamtheit der landwirtschaftlichen Betriebe zwecks wiederholter Ermittlung von sozialen Informationen umfaßt landwirtschaftliche Betriebe des genossenschaftlichen und staatlichen Sektors, u. zw. in den Bezirken der CSR und in einem Umfang, der den Anforderungen der statistischen Signifikanz und den praktischen Gesichtspunkten entspricht. Es ist dies eine Mehrzweck-Auswahlgesamtheit, mit deren Hilfe eine Reihe verschiedener Feststellungen unter der Verwendung eines beständigen Netzes von Auswahleinheiten, gebildet auf Grund einer Wahrscheinlichkeits-Probeerhebung (Zufallsstichprobe), vorgenommen werden könnte. Dieser Vorgang ermöglicht objektive Schätzungen der statistischen Charakteristiken für die CSR als ein Ganzes sowie ihre Verteilung je nach dem Gebiet, Sektor und nach den Naturbedingungen; man knüpft an die Erfahrungen der Selbstkostengesamtheit des Forschungsinstituts für Agrarökonomik und Ernährung und an die Gesamtheit des Staatlichen statistischen Amtes an.

---

#### **Adresa autora:**

Eva Horáková, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha 2, Mánesova 75

---